

De zaak-Hess

DE ZUIVERING VAN DE GOUDSE COMMISSARIS VAN POLITIE CORNELIS HESS

Ronald van der Wal

84

Tidings 2018

Na de bevrijding van 1945 werd de Nederlandse politie gezuiverd van elementen die tijdens de oorlog met de Duitsers hadden gecollaboreerd of in het ergste geval zich schuldig gemaakt hadden aan oorlogsmisdrijven. Onder die politiemensen waren twaalf leden van de Goudse gemeentepolitie, onder wie de beruchte opperluitenant A. Oudenaarden, hoofd van de afdeling Politieke Politie. Gedurende de Duitse bezetting had hij zich ontpopt als een fanatiek ‘jodenjager’ en had hij meerdere onderduikers en verzetsstrijders opgepakt en in handen van de Duitsers gespeeld.¹

Op zijn minst opmerkelijk was de zuivering van commissaris van politie Cornelis Hess. Veel Gouwenaars zagen hem niet als onbetrouwbaar, laat staan als een collaborateur. Tot eind 1942 had hij de stad gediend, waarna hij tijdelijk was belast met de reorganisatie van het politieverenigingsleven en vervolgens was overgeplaatst naar de staatsrecherche in Eindhoven. In het voorjaar van 1944 was hij in die laatste plaats ontslagen en teruggekeerd naar Gouda, waar hij zich aansloot bij het verzet en al snel de functie van commandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten vervulde. Direct na de bevrijding pakte hij zijn oude functie als commissaris van politie weer op. Dat bleek van korte duur. Hess

Commissaris van politie C. Hess (SAMH)

werd beschuldigd van collaboratie en op 23 mei 1945 op non-actief gesteld. Twee jaar lang moest hij wachten op de beoordeling van zijn dossier. Uiteindelijk liep het met een sissert af. Hess kreeg een berisping en kon vervolgens zijn functie als commissaris van politie in Gouda hervatten.

Dit artikel gaat over de vraag welke rol Hess heeft gespeeld tijdens de oorlog en op grond van welke beschuldigingen hij werd gezuiverd. Die vraag brengt ons ook bij de Goudse burgemeester K.F.O James. Hess en James hadden een verschillende oorlogsgeschiedenis en dat maakte dat zij in 1945 tegenover elkaar kwamen te staan. Ook de relatie tussen beide heren, die in 1945 van invloed was op de zuivering van Hess, komt in dit artikel aan de orde.

Goed of fout?

Wie de positie van de Nederlandse politiemann tijdens de Duitse bezetting wil duiden, krijgt vanzelf te maken met de traditionele begrippen goed en fout. Er waren goede en foute agenten. Dit beeld kent echter meer schakeringen. In 2014 verschenen twee belangrijke boeken die een licht werpen op het gedrag van de Nederlandse politie gedurende de Duitse bezetting. In *De Velsers affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis*, nuanceert Von Benda Beckman het beeld dat het overgrote deel van het Velsers politiekorps tijdens de bezetting fout zou zijn geweest. Duidelijk beschrijft hij de dilemma's waarvoor politiemensen zich in deze moeilijke periode gesteld zagen. Datzelfde doen Smeets, van Es en Meershoek aan de hand van tien portretten van politiemannen in hun boek *In de frontlinie. Tien politiemannen en de Duitse bezetting*.

In beide boeken plaatsen de auteurs kanttekeningen bij het traditionele beeld van goed en fout. De werkelijkheid kende juist vele schakeringen. Zij onderscheiden drie groepen van agenten, of liever gezegd drie verschillende gedragslijnen. De eerste groep agenten bestond uit overtuigde nationaalsocialisten die in veel gevallen

meteen aan het begin van de bezetting naar voren traden en hun diensten aanboden aan de Duitse bezetters. De groep was klein in getal en in het algemeen onbekwaam om de bezetter op lange termijn van nut te zijn. De tweede groep schikte zich net als het overgrote deel van de Nederlandse bevolking in de nieuwe situatie. Deze agenten waren wel anti-Duits en keurden veel van de Duitse maatregelen af, maar spanden zich ook niet bijzonder in om de naleving van die maatregelen af te dwingen. Niettemin waren de maatregelen voor hen geen reden om dienst te weigeren. De derde groep bestond uit politiemannen die zich al dan niet openlijk van het nieuwe regime afkeerden. Sommige van hen bleven in dienst, teneinde vanuit die positie de bezetter tegen te werken. Zij zaten dicht bij het vuur en hadden toegang tot informatie die voor het verzet van groot belang was. Anderen zagen in dat het veiliger was om buiten de politiedienst verzet te plegen en verlieten de dienst, soms met medeneming van hun dienstwapen. Zij doken onder en zelfs dan waren er consequenties, omdat familieleden het risico liepen te worden geïnterneerd.² Met name na juni 1944, toen de krijgskansen voor de Duitsers keerden, namen steeds meer agenten het besluit om de dienst te verlaten en onder te duiken.

Beide studies tonen voor welke dilemma's politiemensen werden gesteld. De keuze om door te blijven werken was voor veel agenten een morele. Vanuit Londen waren zij opgeroepen om in het belang van de Nederlandse bevolking op hun post te blijven. Zij moesten chaos en wanorde zien te voorkomen. Volgens die opdracht moesten zij vervolgens steeds de afweging maken op welk moment het belang van de bezetter groter was dan dat van de eigen bevolking. Als dat het geval was moesten zij de dienst verlaten. Waar de grens van het acceptabele lag, moest ieder afzonderlijk bepalen.³ Daarnaast speelden pragmatische overwegingen. Het politiewerk verzekerde de agenten van een vast inkomen. Wie een gezin had kon dat moeilijk missen. Openlijk dienst weigeren betekende ontslag en vanaf 1943 internering in strafkamp Vught. Verzet bracht levensbedreigende risico's met zich mee. Het was dus niet alleen een kwestie van overtuiging, maar ook van durf en moed.

1. A. van Liempt en J. Kompagnie, *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2011, 264-269.

2. J. Smeets, T. van Es en G. Meershoek, *In de frontlinie. Tien politiemannen en de Duitse bezetting*, Amsterdam 2014, 16; B. von Benda Beckman, *De Velsers affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis*, Amsterdam 2013, 80-82.

3. R. van der Wal, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De vakorganisatie en het beroepsonderwijs*, Amsterdam 2007, 241.

Cornelis Hess, politieman in hart en nieren

Cornelis Hess was een politieman in hart en nieren. Hij was geboren 1893, had de Hogere Burger School doorlopen en daarna kort in het bankwezen gewerkt. Tijdens de mobilisatie van 1914-1918 had hij als dienstplichtig officier in de rang van kapitein gediend bij het Regiment Jagers. Na zijn diensttijd koos hij voor het politievak. Hij begon in 1919 als inspecteur-titulair bij de Rotterdamse gemeentepolitie. In 1930 werd hij bevorderd tot inspecteur 1e klasse. Toen in Gouda in 1936 de vacature van commissaris van gemeentepolitie vrijviel, was Hess een van de 39 kandidaten die naar deze functie solliciteerde. In zijn aanbeveling omschreef de burgemeester van Rotterdam hem als ‘een all round politieambtenaar, met veel ervaring en tact’, en die ook nog eens administratief goed onderlegd was.⁴ Hess werd met ingang van 14 januari 1937 in zijn nieuwe functie benoemd.

In Gouda kreeg Hess de leiding over een korps van 49 man, een aantal dat in 1939 werd teruggebracht tot 46 man. Dat was volgens hem te weinig om de orde en rust in de stad te kunnen bewaren. Hij zou voortdurend blijven aandringen op een versterking van het korps. Tegelijk werkte hij aan de professionalisering en modernisering van het korps.⁵ Hij stuurde zijn agenten naar tal van politiecursussen en leerde hen verder reddend zwemmen, EHBO en autotechniek. Dat laatste had ook zijn persoonlijke belangstelling. Hess was bijzonder geïnteresseerd in het verkeer en op zijn initiatief werd in 1938 de eerste politieauto van het merk Citroën aangeschaft.⁶

Een belangrijke vernieuwing was de oprichting van de afdeling Kinderpolitie. Aanleiding was de aanhoudende overlast van jongeren in de stad. Als Rotterdams inspecteur was Hess bekend geraakt met het werk van de afdeling Zeden- en Kinderpolitie, die daar al in 1911 was opgericht. Hij zag een dergelijke gespecialiseerde afdeling als een effectief middel bij de bestrijding van de jeugdproblematiek. Daarbij vond hij dat zo’n afdeling het best kon worden geleid door een vrouw. Dit resulteerde in de aanstelling van de eerste vrouw bij de Goudse politie in een executieve functie, de juriste juffrouw Laffree, die op 1 november 1937 haar werkzaamheden aanving. Zij kreeg

in 1939 de rang van adjunct-inspectrice.⁷ Daarnaast was Hess ervan overtuigd dat ook andere instellingen een rol hoorden te spelen. Scholen moesten meer betrokken worden, evenals de gemeente die door het aanleggen van speelvoorzieningen de jeugd meer afleiding kon bieden. Naast zijn commissariaat was Hess actief in de politievakbeweging. Hij was secretaris van de Bond voor Hogere Politieambtenaren. Door die functie beschikte hij over een belangrijk netwerk binnen de politie.

Tot medio 1938 diende Hess onder burgemeester E.G. Gaarlandt. Zijn opvolger was de jurist K.F.O. James. Net als Hess had James zijn sporen verdiend in Rotterdam, waar hij als kabinetschef van de burgemeester en als chef Afdeling Havenbeheer had gewerkt. Hess en James waren derhalve geen onbekenden voor elkaar.

Mobilisatie en oorlog

Tijdens de mobilisatie van 1939 kwam de relatie tussen James en Hess voor het eerst onder druk te staan. Na afkondiging van de mobilisatie in september 1939 werd Hess als reserveofficier opgeroepen voor militaire dienst bij het Regiment Jagers in Brabant. Hij verzocht James verscheidene malen om op grond van onmisbaarheid vrijstelling aan te vragen bij het ministerie van Defensie. Maar James voelde hier weinig voor. In zijn memoires schreef hij hierover:

4. Lijst van sollicitanten, 1936, SAMH, Archief secretarie 1923-1947, inv. 2305.

5. Zie G. Meershoek, *Geschiedenis van de Nederlandse politie. De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, Amsterdam 2007, hoofdstukken 5 en 6.

6. Hess aan Acket, 2 april 1942, SAMH, AS 56, inv. 2318.

7. T.E.W. Lignac, *De kinderpolitie in Nederland en daarbuiten*, Den Haag 1951, 41.

8. Collectie mr. dr. K.F.O. James, burgemeester van Gouda, 1952-1963, p. 3, SAMH, inv. 0243.

9. James aan de minister van Defensie, dd. 4 november 1939, SAMH, AS 56, inv. 4313.

10. James aan de minister van Defensie, dd. 23 april 1940, SAMH, AS 56, inv. 4313.

*Hess was een bekwaam politiemann, maar ik achtte hem zeker niet onmisbaar, want er waren een hoofdinspecteur en twee inspecteurs. Hess nam mij dit zeer kwalijk, hetgeen later tot uiting zou komen toen Hess na de oorlogsdagen terugkwam.*⁸

Wellicht lieten zijn herinneringen hem in de steek, want in november 1939 verzocht hij de minister van Defensie om Hess in de buurt van Gouda te stationeren. Het was hem ter ore gekomen dat enkele gemobiliseerde commissarissen en hoofdinspecteurs van politie in of nabij hun eigen standplaats dienst mochten doen en belast waren met het organiseren van het militaire verkeer. Wanneer Hess een vergelijkbare staffunctie zou krijgen, kon hij de Goudse korpsleiding blijven adviseren.⁹ In maart en april 1940 benaderde James het ministerie opnieuw. Ditmaal bood hij het ministerie aan om Hess te laten vervangen door een hoofdagent-majoor. Hij zat verlegen om zijn commissaris, omdat de Goudse gemeentepolitie vanwege alle crisismaatregelen en het grote aantal in de stad gelegerde militairen overbelast raakte. Hess kon niet langer worden gemist.¹⁰ De legerleiding liet Hess echter niet gaan.

Terwijl Hess met zijn Jagers op 10 mei 1940 de Duitse aanval aan de Peel-Maasstelling probeerde op te vangen, ontpopte James zich als een strijdbare burgemeester. Hij was enorm ontstemd door de Duitse inval en stak dit niet onder stoelen of banken. Dat bracht hem vrijwel onmiddellijk in conflict met het nieuwe regime. Al op 10 mei ging hij in het politiebureau fel tekeer tegen een gevangengenomen Duitse piloot. Toen Duitse troepen op 15 mei de stad bezetten, kwam hij onmiddellijk in aanvaring met de Duitse commandant, wiens uitgestoken hand hij weigerde te schudden. De aangeboden koffie liet hij staan. In een volgend gesprek met de Duitse commandant volhardde James in zijn standpunt dat de Duitsers bezetters waren die geen enkele legale grond hadden om hem te gebieden. Toen hij ook nog weigerde om Goudse werklieden aan de Duitsers beschikbaar te stellen voor het herstel van het militaire vliegveld Ypenburg, was de maat vol. Op 7 juni 1940 werd James gearresteerd, op grond van de eerdere belediging van de gevangene Duitse piloot. Op last van de *Reichskommissar* werd hij uit zijn functie ontheven. Hij verbleef ruim een jaar in gevan-

Goudse politiekorps met gasmaskers voor het Stadhuis, 1940 (SAMH)

genschap in het Scheveningse Huis van Bewaring. Na zijn vrijlating keerde hij kort terug naar Gouda, waar de *Orts-kommandant* hem al na enige weken te kennen gaf dat zijn aanwezigheid in de stad niet langer gewenst was. Hij verliet Gouda om zich vervolgens in zijn oude woonplaats Rotterdam te vestigen. Dit alles maakte James tot de eerste Nederlandse burgemeester die tijdens de Duitse bezetting van zijn ambt werd ontheven.¹¹ In de ogen van veel Gouwenaars was hij een held. Hij werd opgevolgd door de NSB'er E.A.A. Liera.

Nog vóór James' arrestatie was Hess teruggekeerd van het front. Het weerzien met James was niet al te vriendelijk. James weet dat vooral aan Hess. In zijn memoires schreef hij er het volgende over:

*...hem griede blijkaar nog dat ik hem geen vrijstelling uit de dienst had bezorgd en ik vermoed, dat hij intussen ook gehoord had van mijn schermutselingen met een krijgsgevangene en vermoedde dat ik daar nog wel last van zou krijgen. Hoe dan ook hij sloeg dadelijk een hoge en onaangename toon aan.*¹²

Ook het verzoek van de commissaris om zijn bureau te mogen verhuizen naar gebouw Arti Legi, omdat de zandzakken die tegen de gevel van het politiebureau lagen opgetast, zijn bureau in duisternis hulden, zou op een onaangename en ruzieachtige toon zijn gebracht.

Het was duidelijk dat de relatie tussen beide heren was verstoord. James schreef in zijn memoires dat hij er zich niet bepaald op verheugde om in deze moeilijke dagen te moeten werken met 'een blijkaar mij niet welgezinde commissaris van politie'. Dat Hess ook nog eens bevriend was met de door hem als politiek onbetrouwbaar bestempelde gemeentesecretaris G.J.J. Pot, maakte Hess in zijn ogen verdacht.¹³

Duitse maatregelen

Terwijl James zich terugtrok in Rotterdam, wachtte Hess een heel andere toekomst. Hij zou een rol gaan spelen bij de reorganisatie van de Nederlandse politieorganisatie. De Duitsers wilden de politie omvormen tot een eenduidig machtsapparaat dat volledig ten dienste

Intocht van de Duitse troepen 15 mei 1940 (SAMH)

stond van het nieuwe regime. Dat betekende dat er een einde moest worden gemaakt aan de grote verdeeldheid die binnen de Nederlandse politie heerste. Anno 1940 bestond deze uit vier verschillende onderdelen: de gemeentepolitie, de Rijksveldwacht, de Koninklijke Marechaussee en het Korps Politietroepen. De samenwerking tussen deze onderdelen verliep vaak moeizaam. Onder leiding van het nieuwe hoofd van politie, de Höherer SS- und Polizeiführer (HSSPF) H.A. Rauter werden de eerste reorganisatieplannen in de zomer van 1940 geïntroduceerd. Rauter liet de reorganisatie in eerste instantie over aan de Nederlandse politieautoriteiten. Zo hoopte hij voldoende draagvlak te creëren voor het nieuwe politieapparaat.¹⁴ Tegelijkertijd zette hij een proces van nazificatie in. Opleiding en vorming moesten de Neder-

11. P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*, Amsterdam 2006, 155.

12. Collectie James, 8, SAMH, inv. 0243.

13. Ibidem.

14. C. Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, Amsterdam 2007, 105-110.

15. Hess aan De Witt-Wijnen, 6 maart 1941, SAMH, AS 56.

16. R. van der Wal, *Geschiedenis van de veiligheid en politie in Gouda*, (in bewerking, 2018).

17. Gouda's eerste verzet, in *Groot Gouda*, 22 augustus 1945.

18. Van der Wal, 2007, 241.

19. Van der Wal, (in bewerking).

20. In het straffenregister komt plichtsverzuim voor (Straffenregister 1931-1964, particulier bezit).

Oppluutenant
A. Oudenaarden,
hoofd van de
afdeling Politieke
Politie (SAMH)

landse politiemannen opvoeden in de lijn van het nationaalsocialisme.

De eerste Duitse maatregelen werden in de zomer van 1940 aan de politie opgelegd. Alle agenten moesten de zogeheten ariërverklaring tekenen, waarin zij moesten aantonen geen Joods bloed te hebben. In Gouda waren er geen Joodse agenten werkzaam en dus hoefde men van niemand afscheid te nemen. In de loop van 1940 werd de politie ingeschakeld bij de liquidatie van verschillende verenigingen die door de Duitsers verboden waren verklaard, zoals de padvinderij, de sociaaldemocratische jeugdverenigingen, de vrijmetselaarsloge en de Jehova's getuigen. Op straat controleerden de agenten of verder burgers zich aan de verduisteringsvoorschriften hielden.

Net als overal zorgden de maatregelen ook in Gouda voor verwarring. De cruciale vraag was of men als politiemann onder de nieuwe orde kon blijven doorwerken. Voor enkele agenten onder wie de genoemde NSB'er Oudenaarden was de keuze niet moeilijk. Hij schaarde zich onmiddellijk aan de zijde van de bezetter. Twee anderen sloten zich aan bij de nationaalsocialistische beroepsorganisatie het Rechtsfront.¹⁵ Oudenaarden werd in december 1941 hoofd van de afdeling Politieke Politie, die zijn opdrachten ontving van de Duitse *Sicherheitspolizei* en jacht maakte op illegale werkers, onderduikers en later ook Joden. Door veel van zijn collega's werd hij met de nek aangekeken. Dat hij met zijn afdeling verhuisde naar gebouw Arti Legi, werd niet als een verlies gezien.¹⁶

De agenten Knecht en Peters maakten een andere keuze. Zij sloten zich al in een vroeg stadium aan bij het verzet en gebruikten het politiewerk om informatie door te spelen.¹⁷ Het grootste deel van de Goudse agenten schikte zich naar de nieuwe tijdsomstandigheden. Zij lieten zich moreel leiden door een oproep van de koningin in ballingschap om vooral op hun post te blijven, opdat het land niet in chaos en wanorde verviel en de bevolking beschermd bleef tegen Duitse willekeur. Die oproep was gebaseerd op een circulaire die al in 1937 vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken naar alle leidinggevende ambtenaren, inclusief de politieleiding, was gestuurd, met dezelfde opdracht. Pas wanneer zij diensten moesten leveren waarvan zij het nadeel voor de bevolking groter achtten dan het nut, moesten zij hun conclusies trekken en hun post verlaten.¹⁸ Veel van de Goudse agenten voerden dan ook de nieuwe maatregelen op eigen wijze en met tegenzin uit. Van een consequent optreden tegen overtredingen was niet altijd sprake; veel werd door de vingers gezien. Die tegenzin wordt ook duidelijk uit de houding die zij aannamen tegenover de geüniformeerde Weerafdeling (WA) van de NSB. In het eerste oorlogsjaar woedde er een ware machtsstrijd in de Goudse straten tussen enerzijds de WA en anderzijds voormalige leden van de Communistische Partij en aanhangers van de Nederlandsche Unie. Uit de politierapporten valt op te maken dat de agenten vooral hun best deden om de Gouwenars te beschermen tegen het geweld van de WA.¹⁹

Ook Hess leek zich te schikken naar de nieuwe tijd. Het is aannemelijk dat ook hij zich heeft laten beïnvloeden door de genoemde circulaire uit 1937 en de oproep van koningin Wilhelmina. Hess bleef op zijn post. Regelmatig ontving hij klachten van de *Ortskommandant* over de gebrekkige handhaving van Duitse voorschriften door zijn agenten.²⁰ Soms gaf hij hen een waarschuwing, maar zelden kwam het tot disciplinaire strafmaatregelen.

Wat opvalt, is dat Hess in dat eerste oorlogsjaar een aantal betrouwbare politiemensen om zich heen verzamelde. Hoofdinspecteur W. Beekman was degene die Hess verving bij zijn afwezigheid. Hess omschreef hem als zeer ijverig en volkomen op zijn taak berekend. Dan

waren er de beide inspecteurs, W.C. Bijl de Vroe en J.P. Wepster, en juffrouw Wiersma, de opvolgster van Laffree als hoofd van de Kinderpolitie. Hoofd van de recherche was de reeds genoemde Peters. Hess bevorderde hem in juli 1941 tot hoofdagent-rechercheur. Bij afwezigheid van Hess was hij het aanspreekpunt voor de *Ortskommandant* en de *Sicherheitsdienst* (SD).²¹ Het heeft er alles van weg dat Hess op de hoogte was van Peters' verzetsactiviteiten. Peters werd in 1942 verraden, gearresteerd en overgebracht naar concentratiekamp Dachau. Hij overleefde het kamp en keerde in 1945 terug naar Gouda.

Uit hoofde van zijn functie werd Hess geregeld uitgenodigd voor tal van officiële en officiële gebeurtenissen. Zo was hij aanwezig bij de feestelijke opening van het NSB-kringhuis, waar hij ook NSB-leider Anton Mussert ontmoette. Hij stond op de Markt tijdens de Heldengedenkdag ter herdenking van de gevallen Duitse militairen en nam deel aan zogeheten eenpansmaaltijden die in het kader van de Winterhulp door burgemeester Liera werden georganiseerd.²²

Werken voor de Centrale Politie Federatie

In september 1941 kreeg Hess de opdracht om de vastgelopen reorganisatie van het politieverenigingsleven vlot te trekken. Die reorganisatie was onderdeel van de Duitse politieplannen. Het politieverenigingsleven, bestaande uit een groot aantal verschillende vakbonden en sport- en gezelligheidsverenigingen, moest naar Duits model opgaan in één grote Kameraadschapsbond. Die kon dan worden ingezet als instrument voor verdere nazificatie. De opdracht kwam van de Gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse Politie, L.J. Broersen, die door Rauter was aangesteld om vaart te zetten achter de reorganisatie.

De klus die Hess kreeg was alles behalve eenvoudig. De politievakorganisatie was georganiseerd langs de ideologische en religieuze lijnen van de verzuijing. Bovendien waren deze ook nog eens lokaal en naar rang georganiseerd. De organisatiegraad was hoog. Datzelfde gold voor de vele politieverenigingen. Onderling lagen de politiebonden regelmatig overhoop. De Duitse bezet-

ting bracht verandering in die verdeeldheid. Elke vakbond was wars van de Duitse gelijkschakeling en wilde vasthouden aan zijn eigen identiteit. Om tegenwicht te bieden aan de Duitse plannen, beseften de bondsbesturen dat zij één front moesten vormen. In juli 1940 richtten zij gezamenlijk de Centrale Politie Federatie (CPF) op. Alleen de Bond voor Hogere Politieambtenaren (BHP), waarvan Hess secretaris was, weigerde zich aan te sluiten. Het bondsbestuur beschouwde de gekozen federatieve vorm als een eerste stap naar gelijkschakeling. Pas in november 1940 zwichtte de BHP voor de Duitse druk zich aan te sluiten bij de CPF.

Rauter erkende de CPF als officiële organisatie. Hij verwachtte hierdoor de benodigde steun te krijgen om de reorganisatie van de politie versneld te kunnen doorzetten. Dat was een misrekening. Het dreigde zelfs volkomen mis te gaan toen op 18 juni 1941 een eigenzinnige medewerker van Broersen eenzijdig de stichting van de Kameraadschapsbond aankondigde, als enige bond voor het Nederlandse politiepersoneel. Dit betekende dat alle nog bestaande bonden en verenigingen op korte termijn werden opgeheven. Deze daad wekte niets dan verontwaardiging en verbittering. Het besluit werd dan ook op 24 juli herroepen. Broersen besloot dat de gelijkschakeling van het bonds- en verenigingsleven van de CPF moest uitgaan. Voor die taak zocht hij Hess aan. Deze stond bekend als een bedachtzaam man en als een bruggebouwer. Mogelijk kon hij de weerstanden wegnemen.

Aanvankelijk sloeg Hess de uitnodiging af. Hij begreep dat zijn nieuwe functie niet geheel onomstreden zou zijn, zoals hij later in zijn verklaring voor het Tribunaal aangaf:

Ik voorzag volkomen dat hierin stof tot spreken gevonden zou worden, doch ik voelde mij sterk, doordat ik wist dat ik de taak belangeloos op mij nam en was ervan overtuigd, dat mijn naam vertrouwen zou schenken.

21. Hess aan Liera, dd. 24 juli 1941, SAMH, AS 1923-1945, inv. 3945.

22. Zijn aanwezigheid bij deze gebeurtenissen wordt genoemd in het dossier Bijzondere Rechtspleging, Politiezuiveringen, NA, MvJ, Politiezuiveringen, inv. 2573.

Duitse militairen op de Markt ter viering van Heldengedenkdag, 21 maart 1943 (SAMH)

Daarom besloot Hess toch nog eens met Broersen te gaan praten, al was het alleen om te voorkomen dat er anders toch een NSB'er naar voren zou worden geschoven. In dat gesprek schetste Broersen het toekomstbeeld van een eenheidsbeweging, die vrij was van politiek en uitsluitend toegankelijk was voor het politiepersoneel. Dat beeld kwam overeen met dat van de BHP. Hess hapte toe. Op 1 november 1941 werd hij tot president van de CPF benoemd.

Hess verzekerde de aangesloten politiebonden dat de CPF de enige organisatie was die zeggenschap had over de politiebonden en -verenigingen. De federatie zou de belangen van het gehele Nederlandse politiepersoneel dienen, het saamhorigheidsgevoel bevorderen en bijdragen aan de verheffing van de politie op vakkundig, sociaal en geestelijk gebied. Het waren doelstellingen die ook onder normale omstandigheden in een vakbond niet hadden misstaan. Hess geloofde dan ook stellig in de maakbaarheid van de CPF. Hij wilde de CPF zoveel mogelijk als een klassieke vakbond laten functioneren. Achteraf bezien lijkt dat een naïeve gedachte. Juist alle

andere vakbonden werden dienstbaar gemaakt aan het nieuwe regime en het lijkt onwaarschijnlijk dat de politievakbeweging als enige de storm zou kunnen doorstaan.

Aanvankelijk zag het er nog gunstig uit. De aangesloten bonden bleven deel uitmaken van de CPF. Maar geleidelijk begon de eensgezindheid af te brokkelen. Daarom besloot Hess een enquête te organiseren, teneinde te peilen hoe de verschillende bonden en verenigingen tegenover een nieuwe eenheidsbond stonden. Nu bleek dat het draagvlak voor de nieuwe bond flinterdun was. Slechts driekwart van de bonden nam de moeite om de enquête in te vullen. Daarvan bleek nog niet de helft zijn steun te willen verlenen aan de voorgestelde reorganisatie. In confessionele kringen was het verzet het grootst. Vooral daar vreesde men dat een eenheidsbond ten koste zou gaan van de eigen identiteit. Een teleurgestelde Hess schreef naderhand:

voor mij kwam vast te staan dat mijn optimistische voorstelling van november 1941 (dat allen achter mij stonden) niet door de praktijk bevestigd werd.

De weerstand tegen een eenheidsbond was groter dan Hess had verwacht. Tegelijk kreeg hij het vermoeden dat het directoraat-generaal van Politie het vertrouwen in hem had verloren. Informatie werd hem onthouden en belangrijke vergaderingen over de centralisatie werden zonder hem gevoerd. Zijn gesprekken met Broersen verliepen steeds stroever. Op 27 april 1942 vroeg Hess zijn ontslag aan. Dat werd hem met ingang van 15 mei 1942 verleend. In het half jaar dat hij actief was geweest voor de CPF had hij maar weinig bereikt. De gelijkschakeling werd nu versneld doorgezet. Op 21 november 1942 werd de Kameraadschapsbond alsnog opgericht. Op 1 maart 1943 was ook de gecentraliseerde Staatspolitie een feit.

Overgeplaatst naar de recherche Eindhoven

Hess' toekomst was onzeker. Rauter zou zijn arrestatie hebben bevolen, omdat Hess de totstandkoming van de Kameraadschapsbond zou hebben gesaboteerd. Hij werd als *deutschunfreundlich* bestempeld. Dankzij de

De zojuist in zijn ambt herstelde burgemeester mr.dr. K.F.O. James, mei 1945 (SAMH)

Duitse Kriminalkommissaris Wensky zou hij de dans hebben ontsprongen. Deze sloeg Hess hoog aan als politiemans en zou daarom zijn meerdere hebben bewogen om Hess niet te ontslaan en te arresteren. Een terugkeer naar Gouda was evenwel onmogelijk. Hess werd overgeplaatst naar Eindhoven. Zelf hoorde hij dat pas op 31 maart 1943, toen de burgemeester van die plaats hem belde en hem vertelde dat hij zich de volgende dag in de lichtstad moest melden. Hij kreeg een aanstelling als commissaris van de Staatsrecherche. Zelf voelde hij hier niets voor en vroeg het directoraat-generaal van Politie

23. Hess aan de koningin, dd. 12 november 1946, NA, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK), Openbare orde & Veiligheid (Oo&V), 1945-49, doos 14.

24. P. Bestebeurtje, Rapport inzake Cormelis Hess, dd. 22 september 1945, NA, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, Openbare orde & veiligheid, 1945-49, doos 14.

25. Getuigenis van Wensky, dd. 15 juli 1946, NA, MvJ, Politiezuiveringen, inv. 2573; Tenkink aan de minister van Justitie, dd. 15 maart 1947, NA, MvJ, DGvP, inv. 3191.

26. Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, Rapport betreffende dhr. C. Hess, dd. 8 mei 1945, NA, MvBiZa, Openbare orde en Veiligheid, 1945-1949, inv. 14.

27. Collectie James, 25-31, SAMH, inv. 0243.

om hem voorlopig op wachtgeld te stellen. Het antwoord was meer dan duidelijk: het niet naar Eindhoven gaan zou als een daad van sabotage worden beschouwd.²³

Vanaf april 1943 reisde Hess dagelijks met de trein van Gouda naar Eindhoven, waar hij elke morgen stipt om acht uur achter zijn bureau zat. Hij werd belast met de reorganisatie van de Recherche Hoofdafdeling. Volgens zijn medewerkers lukte hem dit op vlotte wijze. Uit getuigenissen bleek dat het personeel van de afdeling weinig van de bezetter moest hebben en enigszins achterdochtig was over de bedoelingen van hun nieuwe chef. In zijn maidenspeech nam Hess alle twijfels weg. Zijn praatje was zeer pro-Nederlands en bij vlagen zelfs anti-Duits. Spoedig werd hij volledig vertrouwd en op de hoogte gebracht van het illegale werk van zijn ondergeschikten. Bij diverse ‘kraakjes’ op distributiekantoren in de omgeving zorgde Hess ervoor als eerste op het plaats delict te zijn. Zo slaagde hij er menigmaal in om belangrijke sporen te laten verdwijnen. Volgens een getuigenis ‘verheugde hij zich erop als de aangewezen rechercheurs moesten melden: geen spoor van de daders te vinden.’²⁴

Hess trachtte de risico’s voor zijn personeel steeds zo klein mogelijk te houden door hen volledig te dekken. Hij fungeerde als buffer tussen hen en de NSB-burgemeester en de gewestelijk Politie-President, die ook partijlid was. Hij trachtte NSB’ers zo lang mogelijk buiten zijn afdeling te houden. Sollicitanten uit die hoek werden steevast afgewezen. Toen hij er uiteindelijk niet meer onderuit kon komen en toch een NSB’er in zijn gelederen moest opnemen, werd deze volkomen genegeerd en overal buiten gehouden, zodat hij geen enkele invloed op het functioneren van de afdeling kon uitoefenen.

Bij de april-meistakingen van 1943 weigerde Hess aan de Duitse maatregelen mee te werken. Een gearresteerde gemeentewerker, die had nagelaten de Duitse aankondiging van de invoering van het standrecht op te plakken, werd door Hess in bescherming genomen. Door zijn interventie werd de man weer vrijgelaten. Dit gedrag maakte dat de spanning met zijn superieuren steeds verder opliep. Toen Hess in het voorjaar van 1944 weigerde mee te werken aan de opsporing van zogeheten asociale elementen, was de grens bereikt. Op 27 mei 1944 werd

hij op non-actief gesteld wegens dienstweigering. Zijn salaris werd tot 31 juli 1944 doorbetaald.²⁵

De Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten

Nu hij zijn handen vrij had bood Hess zijn diensten aan bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (BS) in Zuid-Holland. Die stap hield ook in dat hij voor de rest van de bezetting moest onderduiken. Over zijn periode bij de BS zijn weinig details bekend. Wel is uit getuigenissen van diverse verzetslieden op te maken dat Hess van grote betekenis is geweest. Met zijn militaire kennis en ervaring en zijn politieke achtergrond was hij een aanwinst voor de verzetsbeweging. Bovendien kon hij beschikken over een uitgebreid netwerk. Mogelijk dat hij daarbij ook gebruikmaakte van zijn voormalige politiepersoneel, van wie er na Dolle Dinsdag een groot aantal waren ondergedoken.

Vanaf september 1944 maakte Hess deel uit van de districtsstaf van de BS. Hij was verantwoordelijk voor de vorming van een eenheid stoottroepen die een bijdrage moesten gaan leveren aan de bevrijding van West-Nederland. Als commandant van dit onderdeel voerde hij de leiding bij diverse verzets- en gevechtsacties. In mei 1945 functioneerde Hess als plaatselijk commandant in Gouda.²⁶

James en de voorbereidingen voor het naoorlogse stadsbestuur

Voor James verliep de bezetting minder spectaculair. Zijn verblijf in Rotterdam duurde niet lang. Signalen dat hij op een arrestantenlijst stond om als gijzelaar naar St. Michielsgestel te worden gestuurd, deden hem besluiten om samen met zijn vrouw de Maasstad te verlaten. Na enige omzwervingen keerde hij in 1943 weer in Rotterdam terug. Daar kwam hij ook in aanraking met het verzet. Zijn vrouw Mary raakte betrokken bij de distributie van de verzetskrant *Vrij Nederland*. Zelf was James naar eigen zeggen een enkele maal actief bij het verzamelen van militaire inlichtingen.²⁷

Al die tijd was James voornemens om na de bezetting

zijn burgemeestersambt in Gouda weer op te pakken. In het najaar van 1944, toen de bevrijding nabij leek, begon hij zich op zijn terugkeer te prepareren. Met Hess wilde hij niet meer samenwerken. Hij kwalificeerde hem als ‘niet goed’ ofwel politiek onbetrouwbaar. Een mogelijke vervanger was de ondergedoken Goudse inspecteur en lid van de NBS, Bijl de Vroe. Tijdens een heimelijke ontmoeting in Rotterdam vertelde hij de inspecteur dat hij na de bevrijding de rol van korpschef zou krijgen. Bijl de Vroe hield de boot af, omdat hij nog een belangrijke rol in het verzet speelde. Vervolgens arrangeerde James een gesprek met zijn BS-commandant Theo Ruys. Deze wilde Bijl de Vroe na de bevrijding wel afstaan.²⁸

In zijn memoires is James niet duidelijk over de datum van deze ontmoeting. Deze zou nog vóór Dolle Dinsdag 5 september hebben plaatsgehad, de dag dat veel Nederlanders dachten dat de bevrijding nabij was. Op die dag kreeg James onverwachts bezoek van Hess. Het was hun eerste contact in drie jaar. Hess stelde zich voor als commandant van de BS. Hij vroeg James om vast mee te komen naar Gouda, want de stad zou spoedig zijn bevrijd. James vertelde hem dat het nog niet zover was. Toevallig had hij die ochtend telefonisch contact gehad met een verzetsman in Breda die hem had verteld dat de geallieerden nog in geen velden of wegen waren te zien. Hij hield zijn bron echter angstvallig geheim, omdat hij Hess niet vertrouwde.²⁹

Pas in april 1945 zouden beide heren elkaar opnieuw ontmoeten. James was teruggekeerd naar Gouda en voerde besprekingen over de samenstelling van het toekomstig gemeentebestuur. Hijzelf zou weer in zijn oude ambt terugkeren. Dat was hem verzekerd door de ‘schaduwcommissaris’ van de koningin, L.A. Kesper. In een villa in het Van Bergen IJzendoornpark sprak hij met de ‘betrouwbare’ vertegenwoordigers van de vooroorlogse politieke partijen en met de vertegenwoordigers van de verschillende verzetsgroepen. Niet iedereen was even enthousiast over zijn terugkeer. Met name de verzetslieden wilden weten wat hun burgemeester in de bezettingsjaren had uitgespookt. James schreef hierover:

Ik ontmoette in mijn contacten van vóór de bevrijding met verschillende functionarissen uit het verzet bij

Ontvangst van de staf Binnenlandse Strijdkrachten door burgemeester K.F.O. James ten stadhuize. V.l.n.r. C. Hess, M.A. de Korte, (?), Peters, W.L. Mulder, J.J. Feit Zoet, Tj. Kooistra, Soer, C.H. Hagedorn, 5 mei 1945 (SAMH)

sommigen van hen, die graag de aarts-illegaal uithingen, een zeker gevoelen, dat zij mijzelf niet helemaal voor vol konden aanzien, omdat ik niet genoeg illegaal was geweest. Dat gevoelen verdween toen ik e.e.a. vertelde over mijn eigen ‘illegaal’ werk, dat ik ‘pour besoin de la cause’ wat breed uitmeette.³⁰

Wat hij precies vertelde, vermelden zijn memoires niet, maar dat hij zijn rol wat aandikte mag duidelijk zijn.

Op 30 april 1945 kwam het nieuwe gemeentebestuur voor het eerst heimelijk bijeen. Op de agenda stond onder meer de invulling van de belangrijkste ambtelijke functies in de gemeente. Van vier voormalige hoofdambtenaren was terugkeer uitgesloten. Zij hadden te nauw samengewerkt met de bezetter. Het betrof de gemeentesecretaris, de directeur van Gemeentewerken, de directeur van de Gemeentelijke Lichtfabrieken en de directeur van de Gemeentelijke Dienst der Steunverleningen. Hess kwam in dit rijtje niet voor.³¹ Op aandringen van de algemeen districtscommandant van de NBS zou Hess weer als commissaris van politie aantreden.

28. Collectie James, 33, SAMH, inv. 0243.

29. Collectie James, 37, SAMH, inv. 0243.

30. Ibidem.

31. Collectie James, 39, SAMH, inv. 0243.

Burgemeester K.F.O. James op het bordes van het stadhuis, links van hem JJ. Feit Zoet, oprichter van het verzet te Gouda, rechts van hem Soer (van de rijkspolitie in Stolwijk), kommandant arrestatieploeg der BS in Gouda. Geheel links in lichte regenjas commissaris van politie C. Hess, mei 1945 (SAMH)

De bevrijding

Vanaf het eerste uur van hun hernieuwde samenwerking, liepen de irritaties bij James weer op. Het was 5 mei 1945. De avond tevoren was de capitulatie van de

Duitse troepen in Nederland bekendgemaakt. James was die ochtend al vroeg op weg naar het stadhuis met de intentie om het bestuur over de stad weer in handen te nemen. Vlak bij het raadhuis werd hij tegengehouden door Hess, die nu een dubbelrol vertolkte als plaatselijk commandant van de BS en als commissaris van politie. Deze vertelde hem dat het nog niet veilig was. Samen met zijn mannen wilde Hess eerst het stadhuis verkennen en controleren of er zich geen Duitsers meer bevonden. Rond negen uur raakte James' geduld op. Hij belde de districtscommandant en deelde deze mede dat hij toch naar het stadhuis ging. In zijn memoires schreef hij cynisch:

Zij [BS] wilden graag de door haar geambieerde rol spelen, zodat ik door de heer Hess verzocht werd nog even op het politiebureau te wachten, tot het Stadhuis door de BS was gezuiverd. Dat was gauw gebeurd want er was niemand die dacht aan het bieden van weerstand.

Naar zijn zeggen zou dit telefoontje de BS pas in beweging hebben gebracht. Hij deed de controle af als een

Markt, arrestatie van opperluitenant A. Oudenaarden, 5 mei 1945 (SAMH)

schertsvertoning en dat was zeker niet terecht. Gebleken was dat de Duitse troepen in een aantal plaatsen niet geneigd waren om de wapens neer te leggen en zich over te geven aan de NBS. Zij weigerden het verzet als vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag te erkennen. Het risico van een gewapende confrontatie weerhield de BS ervan om nu al gewapend de straat op te gaan. Dat was ook het geval in Gouda, waar de districtscommandant van de BS nog onderhandelde met de *Ortskommandant*, die de capitulatie weigerde te erkennen. Het gevaar van een gewapende confrontatie was dus nog niet geweken. Meerdere malen laaide de spanning op.³² Volgens de districtsleiding van de BS kwam het mede door het kordate optreden van Hess dat een gewelddadige confrontatie werd voorkomen.³³ Pas in de loop van de ochtend kwamen de *Ortskommandant* en de districtscommandant van de BS tot een vergelijk. De Duitsers trokken zich terug in hun kazernes en mochten hun wapens behouden. De BS zou de orde in de stad handhaven.³⁴

Hess stelde zich die dag weer aan het hoofd van de gemeentepolitie. Dat maakte ook de overdracht van politietaken door de BS aan de gemeentepolitie eenvoudiger. Meerdere agenten keerden terug in hun dienst.

De zuivering van Hess

Hess gaf die dagen onder meer leiding aan de arrestaties van collaborateurs. Onder hen ook politieambtenaren. Op de dag van de bevrijding werden al vier agenten aangehouden. Onder hen was de genoemde Oudenaarden. Enkele dagen later werden zeven agenten geschorst. Zij moesten zich verantwoorden voor de plaatselijke commissie van zuivering, die op 9 mei 1945 was ingesteld en bestond uit enkele Goudse politiemensen onder wie Inspecteur Bijl de Vroe, hoofdagent Schrijvers, de klerk Kersseboom en verder uit de voormalige verzetsmensen Kwinkelenberg en Feit Zoet.³⁵ Deze commissie maakte deel uit van een uitgebreid stelsel van onderzoek en vervolging, waarvan de contouren al in 1944 door de regering in ballingschap waren getekend. Het ambtenarenapparaat, inclusief de politie, zou moeten worden gezuiverd. Er waren drie verschillende strafmaatregelen:

staking, schorsing en ontslag. Staking vond plaats na klachten over het gedrag van de betrokken politiemans. Gedurende het onderzoek mocht hij niet meer werken, al kreeg hij zijn salaris wel doorbetaald. Bij schorsing was er sprake van beschuldigingen inzake opzettelijke ontrouw aan het wettig gezag of landverraad. In veel gevallen werd een schorsing gevolgd door ontslag.³⁶ Bovendien konden gevangenisstraffen en de doodstraf worden opgelegd.

Wat Hess niet had kunnen bevroeden, gebeurde. Op 23 mei 1945 werd hij zelf gestaakt. Het is moeilijk te bepalen wie er tot staking aanzette. Uit de stukken in het archief van Binnenlandse Zaken blijkt dat dit gebeurde op aanwijzing van burgemeester James. Hij stelde vraagtekens bij de houding van zijn commissaris, die volgens hem op goede voet zou hebben gestaan met het NSB-bestuur. Daarom eiste James een onderzoek.³⁷ In zijn memoires legde James het initiatief bij het Militair Gezag, dat ernstige bezwaren zou hebben gehad bij het opnieuw aanstellen van Hess als commissaris.³⁸ Tegelijk waarschuwde James het Militair Gezag dat de staking van Hess in deze fase, waarin de stad nog tot gareel moest komen, wel eens 'verwarring en misnoegen zou kunnen stichten.'³⁹ Blijkbaar realiseerde James zich dat het verzetsverleden van Hess hem populair had gemaakt. Hij werd niet alleen door zijn politiepersoneel op handen

32. M.J. van Dam, *Gouda in de Tweede Wereldoorlog*, Delft 2006, 265-266

33. Districtsleiding NBS, dd. 28 mei 1945, NA, Archief BZK, Oo&V, 1945-49, doos 14.

34. Van Dam, 270.

35. Jaarverslag Gemeentepolitie over 1945, SAMH, Gemeentepolitie 1946-1970, 0520, inv. 5607

36. Van der Wal, 2007, p. 358.

37. NA, Archief BZK, Oo&V, 1945-49, doos 14.

38. Collectie James, 45, SAMH, inv. 0243.

39. Ibidem.

40. Districtsleiding NBS, dd. 28 mei 1945, NA, Archief BZK, Oo&V, 1945-49, doos 14.

41. Districtsleiding NBS, dd. 28 mei 1945, NA, BZK, Oo&V, 1945-49, doos 14.

42. Collectie James, 47, SAMH, inv. 0243.

43. Verweer van Hess, NA, MvJ, Politiezuiveringen, inv. 2573.

Bezoek koningin Juliana aan Gouda ter gelegenheid van de opening van het gerestaureerde stadhuis, 18 juli 1952. Zij werd ontvangen door burgemeester James in zijn zelfontworpen burgemeestersuniform, het enige in Nederland (SAMH)

gedragen, maar ook door veel Gouvenaars. Het nieuws van zijn staking kwam voor velen dan ook als een schok. Agenten en verzetslieden konden zich moeilijk voorstellen dat de commissaris had gecollaboreerd. De districtsleiding van de BS protesteerde en verzocht al op 28 mei 1945 Hess eerst voor de zuiveringscommissie te laten verschijnen, alvorens te besluiten of hij zou worden gestaakt of geschorst.⁴⁰ Dat was de omgekeerde procedure. De commissie ging niet op dit verzoek in. Hess moest zijn zaak thuis afwachten.

Het onderzoek liet lang op zich wachten. Na bijna een jaar begon Hess zelf aan te dringen op een spoedige behandeling van zijn zaak. Die begon pas in juli 1946. Uit de vele getuigenissen bleek dat hem weinig viel te verwijten. Als voorzitter van de CPF had hij steeds vastgehouden aan het beginsel van een onafhankelijke Nederlandse politie en politievakbeweging. Tevergeefs had hij getracht de Kameraadschapsbond tegen te houden. Ook op zijn rol als commissaris van de Staatsrecherche was weinig of niets aan te merken. De getuigenissen gaven blijk van een persoon die veel risico's had genomen om zijn personeel uit de wind te houden en de opsporing van verzetsstrijders had gefrustreerd. Regelmatig had hij overhoop gelegen met de NSB-leiding. Zijn weiger-

achtige en anti-Duitse houding had uiteindelijk tot zijn ontslag geleid.

Even overtuigend was de verklaring van de kant van de BS. Het getuigenrapport stond vol superlatieven. Hess werd omschreven als een man die zich bij de verzetsorganisatie had doen kennen:

*als een oprecht en onvervalscht Vaderlander, aan wiens nationale gezindheid geen oogenblik twijfel heeft bestaan. [...] Hij was altijd de man die in groote moeilijkheden de leiding nam en door zijn gevoel van verantwoordelijkheid, door zijn vastberadenheid en bereidheid alles ten offer te brengen, de situatie in de hand wist te houden.*⁴¹

Ook James werd als getuige opgeroepen. Hij oordeelde minder positief. Hij zou er slechte herinneringen aan overhouden. Hij noemde het verhoor bijzonder onplezierig. In zijn memoires schreef hij:

*De commissie had al een vrij gunstige mening over Hess, zodat ik gekapitteld werd over mijn kritische houding. Het leek wel of ik mij moest verdedigen.*⁴²

Over Hess' periode als hoofd van de gemeentepolitie viel evenmin weinig op te merken. Volgens getuigen had hij zijn best gedaan om de invloed van NSB-ers in het korps te minimaliseren. Hij had zijn personeel uit de wind gehouden, het recalcitrante gedrag van veel Gouvenaars dat voor de Duitsers aanstootgevend was, afgezwakt en meerdere malen geprobeerd om Duitse maatregelen te traineren.

Het enige wat Hess uiteindelijk viel te verwijten was zijn aanwezigheid bij de eenpansmaaltijden van burgemeester Liera en bij enkele formele plechtigheden. Wat betreft de maaltijden gaf Hess aan dat hij de uitnodigingen van de burgemeester moeilijk had kunnen weigeren. Datzelfde gold voor de plechtigheden zoals de Heldengedenkdag op de Markt en de opening van het NSB-Kringhuis. Bij die laatste gelegenheid zou hij NSB-leider Mussert de hand hebben geschud. Hess gaf aan dat hij ook deze officiële uitnodiging niet zonder goede redenen had kunnen weigeren. Mussert was zelf op hem afgekomen om hem de hand te schudden.⁴³ De foto's van

de Heldengedenkdag laten het ongemak van de commissaris zien. Hess staat te midden van Duitse militairen en het Goudse NSB-bestuur. Terwijl iedereen de Hitlergroet brengt, staat Hess met zijn handen stram tegen het lijf.

Toch was die houding jegens het NSB-stadsbestuur voor de zuiveringscommissie reden om de commissaris schriftelijk te berispen. De berisping werd niet openbaar gemaakt. Hess kreeg volledig rechtsherstel, wat betekende dat hij in zijn oude functie kon terugkeren.⁴⁴ Zelf wilde hij graag terug naar Gouda. Ook een groot deel van de Goudse bevolking verheugde zich op zijn terugkeer als commissaris van politie. Op het ministerie kwamen adhesiebetuigingen binnen van de besturen van Sociëteit de Reünie, de Burgerwacht, de voormalige BS en de Israëlitische gemeente.⁴⁵

Dat dit enthousiasme niet werd gedeeld door James, mag zo langzamerhand duidelijk zijn. Bij zowel de commissaris van de Koningin, L.A. Kesper, als de minister van Binnenlandse Zaken gaf hij aan dat hij Hess niet terug wenste als hoofd van gemeentepolitie. Kesper sprak vervolgens met Hess. In zijn verslag aan de minister merkte hij op, dat de verhouding tussen beide heren uiterst gespannen was. James bleef gekant tegen de terugkeer van Hess. Zelf meende Kesper dat Hess door zijn staking mogelijk het nodige gezag zou hebben verloren bij een deel van de Goudse bevolking. Hoe groot dat deel was kon hij niet inschatten. Het pleitte echter wel tegen zijn terugkeer. Daar tegenover stond dat een ander deel van de Gouwenaars, onder wie veel notabelen, juist aandrong op een spoedige terugkeer van hun commissaris. Het was wikken en wegen. Uiteindelijk besloot Kesper in het voordeel van James. Hij adviseerde het departement om Hess naar een ander korps gemeentepolitie over te plaatsen.⁴⁶ Het probleem was echter dat er op dat moment geen vacatures waren.⁴⁷ In Gouda was de post van commissaris nog steeds vacant. Deze werd tijdelijk waargenomen door hoofdinspecteur Beekman. Om het rechtsherstel niet te vertragen werd Hess toch in zijn functie als commissaris van politie in Gouda hersteld. Het departement verdedigde het besluit met de mededeling dat ‘in de meeste gevallen was gebleken, dat

de gevreesde bezwaren van een terugkeer in de praktijk weinig belangrijk waren.’⁴⁸

James reageerde verbitterd. Hij irriteerde zich vooral aan de serenade die het Goudse publiek aan Hess bracht toen hij in zijn ambt terugkeerde. Bij die gelegenheid werd de commissaris toegesproken en gefeliciteerd door notaris Moerel. James liet naderhand de notaris bij zich roepen. Wat volgde was een moeilijk gesprek, waarin Moerel de burgemeester verweet ‘anti-Hess’ te zijn. James onthulde vervolgens dat Hess een officiële berisping had gekregen. Volgens James ging de notaris ‘toen een heel ander liedje zingen.’⁴⁹ Verder bracht hij alleen nog de wethouders en de gemeentesecretaris van de berisping op de hoogte, maar dat was, naar zijn zeggen, een pragmatische keuze omdat hij weer met Hess moest gaan samenwerken.

Tot besluit

De zuivering van Hess was het dieptepunt in een gebrouilleerde relatie tussen de burgemeester en zijn commissaris van politie. Van begin af aan boterde het niet. De Duitse bezetting had de tegenstellingen verscherpt. In mei 1940 scheidden hun wegen. James had was door zijn recalcitrante gedrag al na amper een maand door de Duitse bezetter buitenspel gezet. Mocht hij zich hebben vastgehouden aan de genoemde circulaire uit 1937 dan werkte zijn ramkoers eerder averechts. Het belang van de Goudse bevolking was door zijn vroege ontslag niet gediend. Daarna leed hij een onopvallend en weinig he-

44. Zuiveringsbesluit Hess, NA, MvJ, Politiezuiveringen, inv. 2573

45. Telegrammen van genoemde instellingen, NA, BZK, Oo&v, 1945-49, doos 14.

46. Kesper aan de MvBiZa, dd. 14 april 1947, NA, BZK, Oo&v, 1945-49, doos 14.

47. Chef Afd Oo&v van het ministerie van BiZa aan de minister, dd. 17 april 1947, NA, BZK, Oo&v, 1945-49, doos 14.

48. Chef Afd. oo&v van het ministerie van BiZa aan de minister, dd. 17 april 1947, NA, Archief BZK, Oo&v, 1945-49, doos 14.

49. Collectie James, 48, SAMH, inv. 0243.

50. Notulen gemeenteraad Gouda, dd. 29 oktober 1956, SAMH.

roïsch bestaan. Toch moet zijn onverzettelijke houding van die eerste meidagen ertoe hebben bijgedragen dat hij in 1945 terugkeerde in het openbaar bestuur.

Hess bleef op zijn post. Hij loodste zijn politiekorps zonder al te veel kleerscheuren door het eerste oorlogsjaar en nam de stad voortdurend in bescherming tegen de willekeur van de Duitse bezetter en de NSB. Vervolgens deed hij tevergeefs zijn best om een onafhankelijke politievakbeweging in stand te houden. Bij de recherche in Eindhoven toonde hij zich opnieuw een tegenstander van het nieuwe regime en saboteerde hij samen met een groepje getrouwe rechercheurs de Duitse politiematregelen. Na zijn ontslag sloot hij zich onmiddellijk aan bij de BS. Over zijn loyaliteit aan het vaderland bestond blijkbaar geen enkele twijfel. Dit alles maakte Hess tot een politiemann die zich van de nieuwe orde afkeerde, maar in dienst bleef teneinde vanuit die positie de be-

zetter te kunnen tegenwerken. Zelf noemde hij zich een gewetensbezwaarde.

James leek de politiezuiivering aan te grijpen om zich van Hess te ontdoen. Uiteindelijk trok hij aan het kortste eind en moest hij de terugkeer van Hess accepteren. De populariteit van de commissaris moet James enorm hebben dwarsgezet. Waar Hess door velen als een held werd beschouwd, werd James door veel stadsgenoten als ‘aristocratisch en hooghartig’ getypeerd. De naoorlogse verhouding tussen beiden laat zich niet al te moeilijk raden. Zij waren letterlijk tot elkaar veroordeeld. De samenwerking verliep stroef. Niettemin waren beide heren professioneel genoeg om de openbare orde en veiligheid er niet onder te laten lijden.

Hess kwam op 18 oktober 1956 om het leven als gevolg van een verkeersongeval. Op weg naar zijn vrouw, die in het Sint Jozefziekenhuis herstellende was van een ope-

Begravenis van politiecommissaris C. Hess, 23 oktober 1956 (SAMH)

ratie, raakte hij het oversteken van de Graaf Florisweg onder een auto. Zijn begrafenis trok veel belangstelling. Gouvenaars stonden massaal langs de route naar het kerkhof om hun commissaris de laatste eer te bewijzen. James kon het bij de herdenking in de gemeenteraadsvergadering van 29 oktober 1956 niet nalaten om Hess nog een klein verwijt te maken:

De heer Hess, die hoofdbestuurslid was van Veilig Verkeer, die ook in onze stad altijd zo heeft bevorderd dat de burgers werden opgevoed en geschoold tot goede, veilige weggebruikers en die ook deel uitmaakte van

een provinciale commissie door provinciale staten ingesteld, is aan zijn einde gekomen doordat hij een foutje heeft gemaakt tegen de verkeersregelen. Dit is zeker niet iets – dat zal wel nooit iemand doen – waarover men zal meesmuilen; integendeel men zal dit algemeen juist hebben gevoeld als een tragische omstandigheid.⁵⁰

Het was een opmerking die hij evengoed achterwege had kunnen laten. Het was tekenend voor de verhouding tussen beiden.

Begrafenisstoet voor het afscheid van politiecommissaris C. Hess op de Markt, 23 oktober 1956 (SAMH)

